

S. Gökhan TİRYAKI*

Yeni Hitit Yazı Araç-Gereçleri

Abstract: The writing instruments depicted on Neo-Hittite stone reliefs consist of the waxed tablets, pointed styli and a pen case. Technomically these confirm that beside the different type of mediae the perishable materials were in widely use for everyday documents during the Neo-Hittite period. Contrary to the general presumption, on the other hand, it is argued here that their socio-technical character do not necessarily need to indicate the profession of the associated figure like “the scribe” or “the augur”, but may refer solely to the literacy possessed by the figure such as non-adults representations on the commemorative stelae. In addition to that the writing implements discussed here are powerful ideotechnical elements conditioned with the renewed historical and socio-cultural context of the Early Iron Age. In this respect, the multicultural and multilingual discourse of the Neo-Hittite kingdoms may have reached to the outside of the royal-courts and become appreciable for the provincial elites to a degree, as well.

Keywords: Neo-Hittite; writing implements; waxed tablets; styli; pencil case.

Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü izleyen süreçte, Batı'da Frig ve Doğu'da Urartu gibi geniş topraklara sahip yönetim birimleri ortaya çıkarken; kabaca Tuz Gölü'nün güneyi ile Fırat Irmağı arasında kalan bölge içerisinde, kent devletleri biçiminde örgütlenmiş yerel krallıkların serpilip geliştikleri görülür.¹ Demirçağ'ın erken dönemlerinden itibaren arkeolojik ve linguistik veriler aracılığıyla varlıkları belgelenen bu krallıklar, M.Ö. 8. yüzyıl² sonlarına değin sahip oldukları stratejik konumu askeri mücadeleler ve siyasi ittifaklar aracılığıyla korumayı başarabilmişler; bu tarihten sonra ise Yeni Assur İmparatorluğu'nun bölge üzerine yoğunlaşan askeri baskısı ile tarih sahnesinden kademeli olarak çekilmişlerdir.³

“Yeni Hitit”⁴ krallıklarından günümüze ulaşan arkeolojik veriler, özellikle de anıtsal yontuculuk ürünleri, bu merkezlerin Yukarı Mezopotamya'dan Suriye-Filistin, Kıbrıs ve Mısır'a değin geniş bir coğrafi ağ ile güçlü kültürel-sanatsal ilişkilere sahip olduklarını ortaya koyarlar.⁵ Kültür-sanat ortamına yansıyan bu çoklu doku, Luvice isim taşıyan, Arami hanedanı mensubu Kilamuwa'nın (*yak.* 840–810) Feni-ke alfabetiyle yazdığı Sam'al dilindeki ünlü yazıt aracılığıyla idari alanda da kendisine yer bulmuş görünür.⁶ Kargamış'ın veliaht prensini taht için yetiştiren Vezir Yariris'in, kendisini dört farklı yazı ve on iki dil bilen entelektüel bir kimse olarak takdim ediyor oluşu da bu bağlamda kraliyet bürokrasisinin çok-dilli yapısını işaret ediyor olması nedeniyle burada anılabilir.⁷ Nitekim, İvriz 2, Çineköy ve Karatepe *bilingual* yazıtları bu olguyu destekler ve idari merkezlerin çok-dilli olmayı bir *prestij* unsuru olarak

* Yrd. Doç. Dr. S. Gökhan Tiryaki, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampus, TR – 07058 Antalya (gtiryaki@akdeniz.edu.tr).

¹ Bryce 2012, 9–63; Liverani 2013, 381–400, 448–457.

² Metin içerisinde kullanılan tüm tarihler milattan önceki dönemlere aittir. Bu nedenle ayrıca M.Ö. kısaltması kullanılmamıştır.

³ Hawkins 2008; Bryce 2012, 253 vdd.; Liverani 2013, 448–457.

⁴ “Yeni Hitit” ifadesi, “Luviler”; “Suriye Hititler” ve “Geç Hitit” adlandırmalarının tümüne ilişkin referanslar içeriyor olması nedeniyle tercih edilmiştir (Bryce 2012, 47 vd.). Terminolojiye ilişkin ayrıca bk. Aro 2003, 281–284.

⁵ Akurgal 1968, 67–142; Ussishkin 1972.

⁶ Hawkins 1982, 397; Brown 2008, 235–249; Bonatz 2014, 212 vd.

⁷ Hawkins 2000, 130–133.

algıladıklarını ortaya koyar.⁸ Bununla birlikte, kamuya açık alanlarda konumlanan Luvice ya da Luvice-Fenikece yazıtlara yüklenen güçlü propaganda dilinin ne ölçüde toplumsallaştığı; hangi oranda okunup anlaşılabilirdiği ya da günlük yaşam içerisinde okuma-yazma pratiğinin ne ölçüde yaygınlaşmış olduğu konusu bugün için açık değildir.⁹ Gerçekten de, anıtsal taş eserler dışında günümüze nadiren ulaşabilen farklı yazıt taşıyıcılar üzerindeki mektuplaşmalar ya da ekonomik metinler dışında hem yazının hem de yazı araç-gereçlerinin türleri, kullanım biçimleri ve yaygınlığı hakkındaki bilgiler son derece sınırlıdır.¹⁰ Sunulan çalışmanın konusunu oluşturan yazı-arac gereçleri, arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklardaki eksiklikler nedeniyle, Yeni Hitit dönemi toplumsal yaşamı ve materyal kültür araştırmaları açısından kendilerine özel bir yer tahsis ederler. Burada, öncül araştırmalardan farklı olarak¹¹ Yeni Hitit yontuculuk ürünleri içerisinde kendilerine temsil değeri bulan yazı araç-gereçleri bir araya getirilmiş ve salt ikonografik açıdan değil fakat yakın ve uzak benzerleri aracılığıyla biçim, işlev, içerik ve bağlam yönünden analiz edilmiştir. Metin, malzeme ve buluntu yerlerini tanıtan kısa bir girişin ardından yazı tableti, kalem ve kalem kutusundan oluşan Yeni Hitit yazı takımı birbiriyle bağlantılı üç başlık altında ele alınmaktadır.

1. Malzeme ve Buluntu Merkezleri

Yeni Hitit tasvir repertuar içerisinde yazı araç gereçlerine ilişkin temsiller Zincirli (Sam'al) ve Kahramanmaraş'tan (Gurgum) temin edilen farklı türdeki taş yontuculuk ürünleri aracılığıyla tespit edilir.¹²

Sam'al örneği (Res. 1) yukarı kentteki *Hilani IV*'de (Nördliche Hallenbau) *in-situ* olarak açığa çıkarılmış bazalt bir *orthostat* bloğu üzerinde temsil edilir.¹³ Girişin doğu yanında yer alan bu *orthostat*, biri köşe bloğuna yerleştirilmiş üç figürlü bir kabartma kuşağına sahiptir.¹⁴ İki figürden oluşan merkezi tasvir alanında biri oturur vaziyette karşılıklı iki figür yer alır. Onlardan sakalsız betimlenen yetişkin erkek, sağ eliyle selamlama jesti yaparken sol koltuk altında ve yine aynı elde yazı-arac gereçleri taşımaktadır. Diğer yandan, tasvir alanının üst kısmına yerleştirilen Aramice yazıt, eserin II. Panamuwa'nın (*yak.* 740–733) halefi Barrakib (*yak.* 733/732–713/711) tarafından yaptırıldığını oraya koyar ve eserin güvenilir bir zaman dizin içerisinde yerleştirilmesine olanak sunar.¹⁵

Gurgum örneklerinin tümü geçtiğimiz yüzyılda sistemli arkeolojik araştırmalardan bağımsız olarak açığa çıkarılmıştır.¹⁶ Bazalt ve kireçtaşından oluşan tasvir taşıyıcılar, formları, kabartma kuşaklarında izlenen ikonografik unsurlar ve farklı bölgelerden elde edilen tanımlı örnekler aracılığıyla mezar steli olarak tasnif edilirler.¹⁷ Onlardan, Luvice yazıtı nedeniyle literatürde *Tarhunpiya* Steli (Res. 2) olarak adlandırılan kabartmalı dikme ve Adana Müzesi'nde sergilenen 1756 envanter numaralı (*Maraş C/5*)¹⁸ türdeş (Res. 3) iyi korunmuş durumda geri kalanlar ise (*Maraş C/7*: Res. 4; *Maraş B/17*: Res. 5) tahribata uğramıştır. Eserlerin, buluntu yerlerine ilişkin belirsizlik tarihleme konusunda da belli sorunları

⁸ Hawkins 2000, 546vd.; Tekoğlu – Lemaire 2000; Lafranchi 2007; Payne 2006.

⁹ Payne 2006.

¹⁰ Hawkins 2008.

¹¹ Yeni Hitit yazı araç gereçleri bugüne değin farklı değinilerle konu edilmişlerse de ayrıntılı bir şekilde ele alınmamışlardır. Belli başlı değerlendirmeler ve kaynakça için bk. Bonatz 2000, 96.

¹² Gurgum ve Sam'al krallıkları ve kaynakça için bk. Bryce 2012, 122–128 (Gurgum), 169–175 (Sam'al).

¹³ Von Luschan 1911, 345–349 (Pl. XL).

¹⁴ Orthmann 1971, 63–65 (Zincirli F/1); Gilibert 2011, 85–88, 212 (Zincirli 66); Bonatz 2014, 212vd.

¹⁵ Von Luschan 1911, 347.

¹⁶ Darga 1994, 308–324.

¹⁷ Akurgal 1968; Bonatz 2000; Tiryaki 2010.

¹⁸ Aksi belirtilmediği sürece, eserler için Orthmann 1971'deki katalog yerleri referans verilmiştir.

beraberinde taşır. Bununla birlikte, kabartma kuşakları üzerinde gerçekleştirilen stilistik ve ikonografik analizler, 8. yüzyılın ilk yarısı içerisine yerleştirilebileceklerini ortaya koymaktadır.¹⁹

Gurgum mezar stellerinde, yazı araç gereçlerini taşıyan figürler standart bazı özelliklere sahiptirler: tasvir kuşaklarında oranlama, konum ve duruş açısından kendilerinden daha ayrıntılı ve özenli betimlenmiş merkez figürler ile birlikte betimlenirler. Diğer yandan, merkezde yer alan figür kadın ya da erkek olsun, daima oturur vaziyette verilirken, tümü sakalsız erkeklerden oluşan yazı-araç gereci taşıyanlar ayakta dururlar (Res. 2–5). Bununla birlikte, yazı araç gereçlerinin taşınım biçimleri de belli bir şablonu izler: kalemler her zaman sağ elde ve yazı tabletleri ise göğüs üzerine yaslanan sol elde tutulur. İçlerinde yalnızca Maraş B/17 (Res. 5), tasvir alanının sağ üst köşesine, merkezi figürün arkasına yerleştirilmiştir ve diğerlerinden farklı olarak ileri uzanan sağ elinde *sinekliklyelpaze* benzeri bir nesne taşır.

2. Yazı Tabletleri, Kalemler ve Kalem Kutusu

Eldeki tasvir repertuarı içerisinde, tekil bir örnek dışında, iki tip yazı tableti ayırt edilir.²⁰ Bunlardan ilki, Sam'al Barrakip ortostatı (Res. 1) ile Tarhunpiya Steli'nde (Res. 2) karşılaşılan örneklerdir. Sağ kenarları boyunca izlenen dikey ve yatay çizgilerin özellikle vurgulanmış olması, onların birden çok yapraktan oluşan katlı tabletleri (*diptychon*) temsil ettiklerini ortaya koyar.²¹ Tarhunpiya Steli'nde tabletin sol orta bölümünde izlenen ayrıntılı işçilik (Res. 2) bu türden bir değerlendirmeyi tasdik eder ve *diptychon*'un bir kilit mekanizması ile kapatılarak kullanım gördüğünün belgelenmesini sağlar.²² Benzer şekilde, dikdörtgen forma sahip ancak hayli şematik işlenmiş diğer tablet temsilleri ikinci grubu oluştururlar (Res. 3–5). Bu örneklerde ne uzun kenarlarda tabletin açılıp kapanmasını sağlayacak menteşe mekanizması ne de ön yüzlerinde kilit sistemine ilişkin herhangi bir belirti vardır (Res. 3). Bu nedenle, onların açılır-kapanır özelliğe sahip olmayan tekil yazı tabletlerini temsil ediyor oldukları kabul edilebilir.²³

Diğer yandan *stylus*ların tümü sağ elde taşınır (Res. 2–4). *Maraş C/5* ve *C/7*'de avuç içerisinde (Res. 3–4) ve Tarhunpiya Steli'nde yazım şekline uygun bir şekilde sağ el baş ve işaret parmakları arasına yerleştirilmiştir (Res. 2). Bu ayırım dışında, form açısından ortak özelliklere sahiptirler: aşağıda nokta biçiminde sonlanan ince bir uç ve üstte her iki yana genişleyerek burada düz bir şekilde sonlanan yapı standarttır.

Sam'al örneğinde, sol koltuk altına yerleştirilen *diptychon* tarzı katlı tabletle birlikte, onun yarısı genişliğinde fakat daha uzun ikinci bir araç bulunur (Res. 5). Bu nesnenin ortasına yerleştirilen çerçeve biçimindeki açıklık kutunun hacmini verir ve içerisinde bulunan dikine çizgiler aracılığıyla farklı işlevlere sahip kalemlerin (?) bir arada taşınmasına hizmet eden bir kalemlik olarak tasnif edilmesini sağlar.²⁴

3. Yakın ve Uzak Benzerleri

Mezopotamya ve Babilonya Bölgeleri'ne ait yontuculuk ürünlerinde yazı araç-gereçleri Geç Tunç Çağ'a değin izlenebilmektedir. Özellikle, Babilonya'da II. Meli-Şipak (*yak.* 1186–1172) dönemine ait *kudurrularda*, *yivli stylus* ile *diptychon* ya da *triptychon* tarzı katlı tabletlerin yaygın bir tasvir değerine sahip olduğu not edilir (Res. 6).²⁵ Yazı araç gereçleri Yeni Assur Sanatı'nda III. Tiglat-pileser (*yak.* 745–727) dönemiyle birlikte ortaya çıkar. Hem III. Tiglat-pileser hem de II. Sargon (*yak.* 722–705) dönemlerine ait kabartmalarda, zafer ganimetlerini kayda geçiren kil tablet yazıcıları ile papyrus ya da deri (?) üzerine

¹⁹ Genge 1979, 91vdd.; Tiryaki 2010, 163vd. (Tablo 1).

²⁰ Krş. Bonatz 2000, 96.

²¹ Breasted 1916, 246vd.; Akurgal 1968, 129; Darga 1994, 317; Bonatz 2000, 96; Bryce 2012, 57 dn. 20.

²² Payton 1991.

²³ Krş. Darga 1994, 317; Bonatz 2000, 96.

²⁴ Breasted 1916, 246 vd.

²⁵ Seidl 1989, 123–125; Seidl 2007, Abb. 3.

yazan/çizen²⁶ kâtiplerin bir arada temsil edildiklerine tanık olunur. Bununla birlikte, Senaherib'den (*yak.* 704–681) itibaren *diptychon* ve *çivi formu* ya da *yivli stylus* kitinden oluşan yazı araç gereçleri kullanılan yazmanların tasvir kuşaklarında yer buldukları görülür (Res. 7).²⁷ Onlardan, *yivli stylus*lar özellikle Assurbanipal (*yak.* 668–631) döneminde popüler bir unsura dönüşür ve kralın hemen hemen tüm temsillerinde, kuşağına yerleştirilmek suretiyle varlığını korur.²⁸ Mezopotamya bölgeleri dışında, benzer yazı araç gereçleri 7. yüzyıl içerisine yerleştirilen Kıbrıs Nicosia pişmiş toprak figürinleri ile Samos çıkışlı türdeşleri aracılığıyla temsil edilir.²⁹ Burada, diğer örneklerden farklı olarak tasvir kimliğini giysili yetişkin kadınlar oluşturur ve onlardan iyi korunmuş durumdaki *Nicosia C 609*'da göğüs üzerine yaslanan sağ elde, menteşeleri özenle işlenmiş bir katlı tabletin taşınıyor olduğu³⁰ tespit edilebilmektedir.

Sınırlı sayıdaki arkeolojik belge, eldeki tasvir repertuarı içerisinde tasvir edilen yazı araç gereçlerinin fiziki yapılarını betimleme olanağı sağlar. Bu bağlamda, Pylos ve Knossos'daki cılız buluntular³¹ bir kenara bırakılacak olursa, Uluburun batığından elde edilen iki *diptychon* türdeşlerinin hali hazırdaki en erken örneklerini oluştururlar.³² Onlardan *KW 712*, 12,3 x 9,6 cm ölçülerinde iki şimşir plakadan oluşmaktadır (Res. 10).³³ Biri günümüze ulaşmamış olan üç adet fildişi menteşeyle birbirine bağlanan plakalar "V" biçiminde açılır kapanır bir forma sahiptir. Tabletlerin iç yüzlerinde, 1.5 cm'lik kenar marjları arasına yerleştirilmiş 3 mm derinlikte, verev atımlı düzensiz kazımlarla biçimlendirilmiş yazı alanı bulunmaktadır. Diğer yandan, karşılıklı sağ orta yanlarda korunan izler *Tarhunpiya* örneğine koşut biçimde tabletlerin menteşeler yanında bir kilit mekanizması ile kapalı tutulduğunun belgelenmesine olanak sunar.³⁴

Uluburun buluntuları arasında eksik olan Geç Tunç Çağ *stylus*larına ilişkin veriler ise Boğazköy'den temin edilebilmektedir. Yeni Hitit örneklerine koşut biçimde ince uçlu ve arkada düz bitimli bu kemik *stylus*lar (Res.11), Boehmer tarafından ahşap balmumu tabletlerle ilişkilendirilmiş ve onların Hitit kâtiplerince kullanım gördükleri yolundaki aktarımları tasdik eden arkeolojik veriler olarak tanıtılmıştır.³⁵ Bu tür *stylus*ların ince uçları balmumu yüzey üzerinde daha kolay hareket etmelerini sağlarken, düz bitimli arkaların hataların düzeltilmesine olanak sağladığı bilinmektedir. Yazı tableti ile birlikte kullanımına ilişkin canlı bir temsil nispeten geç bir dönemde, Douris Ressamı (*yak.* 500–460) tarafından boyanan kırmızı figür bir Attik *kylix* üzerinde izlenir (Res. 9).³⁶ Korinthos kazılarında ele geçen bronz, kemik, fildişi örnekler (Res. 12) bu türden *stylus*ların form açısından herhangi bir değişim göstermeksizin Geç Antik döneme değin yaygın bir kullanıma sahip olduklarını ortaya koymaktadır.³⁷

Arkeolojik olarak belgelenebilen katlı tabletler 1. binyıl ile birlikte sayıca artar. II. Assurnasirpal'in (*yak.* 884–859) Nimrud'daki sarayında bir kuyu içerisinde ele geçen II. Sargon (*yak.* 721–705) dönemine ait 16 fildişi ve aynı sayıda ahşap (ceviz) plaka bu bağlamda yaygın tanınırlığa sahiptir.³⁸ Onlardan, fildişi *polyptychon* (Res. 13) ön ve arka kapakları düz, iç kısımları ise Uluburun örneğindeki gibi çerçeve

²⁶ Madhloom 1971, 121 vd.

²⁷ Seidl 2007, 119 (Abb. 4).

²⁸ Seidl 2007, 121 (Abb. 1–2).

²⁹ Schmidt 1968, 35 (Taf. 59); benzer Samos örnekleri için bk. (Taf. 52–53).

³⁰ Schmidt tarafından "kitap" olarak tanımlanan bu nesne (Schmidt 1968, 35,102 vd.), Karageorgis'in notlarında flüt olarak değerlendirilmiş (Kareogergis 1999, 213) ayrıca bk. Marantidou 2009, 176–177.

³¹ Shear 1998.

³² Bass et al. 1989, 10 (Fig.19); Pulak 1994, 11 (Fig. 6).

³³ Payton 1991.

³⁴ Payton 1991, 103 vd.

³⁵ Boehmer 1972, 133 (Taf. XLI, 1206–1218).

³⁶ Furtwängler – Reichhold 1932, Pl. 136.1.

³⁷ Davidson 1952, 185 vdd. (Taf. 85).

³⁸ Mallowan 1954, 98–107; Wiseman 1955.

içerisinde derinleştirilmiş plakalardan oluşmaktadır. Birbirine menteşelerle bağlanan bu yapraklar, “Z” formunda açılır kapanır düzeneğe sahiptirler ve laboratuvar analizlerinde elde edilen verilere göre yazı alanı olarak kullanılan iç yüzler yüzde 25 orpiment içeren balmumu ile kaplanmıştır.³⁹ Eş zamanlı bir diğer Yeni Assur katlanabilir tablet buluntusu Assur kentinde ele geçmiştir (Res. 14).⁴⁰ Nimrud örneği gibi fildişinden üretilmişse de hem boyut hem de “V” formu yapısıyla ondan ayrılmaktadır.

Burada ikinci grup olarak tanıtılan Res. 2–4’deki tekil yazı tabletleri, arkeolojik buluntu repertuarı içerisinde yalnızca Etryria’nın kuzeyinde, Marsialiana d’Albegna’da ele geçen 7. yüzyıl buluntusu ile temsil edilir (Res. 15). Fildişi’nden üretilmiş, dikdörtgen formu tablet 8.8 x 5 cm ölçülerinde minyatür bir yapıya sahiptir. Arkası olasılıkla altınla kaplanmış olan tabletin yazı alanı diğer örneklerde olduğu gibi kenar marjları arasının derinleştirilmesiyle oluşmuştur. Bununla birlikte, balmumu ile kaplanan bu yüzeyin üst kısmında iki aslan protomu ve sol kenarında ise Etrüsk alfabesine ait yimialtı harf kazınmıştır.⁴¹

Diğer yandan, Sam’al’da *diptychon* ile birlikte temsil edilen kalem kutusuna yakın örnekler Antik Mısır’dan temin edilir. Arkeolojik buluntular, dikdörtgen forma sahip ahşap kalemliklerin Eski Hanedanlık Dönemi’nden itibaren belli başlı yazı araç gereçleri arasında yer aldığını ortaya koyar.⁴² Onlar içerisinde, British Museum’da korunanlar⁴³ (Res. 16) Sam’al örnekleri ile yakın durur. Belirgin bir ayırım için, Mısır örneklerinde, kalem kutularının üzerine yerleştirilmiş, yazıcının farklı renklerde mürekkep kullanmasına olanak sunan yuvarlak olukların Sama’al’daki kalem kutusunda bulunmuyor oluşu not edilebilir. Bu ayırım, iki yazı türü arasındaki farklılık yanında, Antik Mısır’da Hellenistik döneme değin balmumu ile kaplı yazı tabletlerinin kullanım görmemiş⁴⁴ olmasıyla ilgili görünür.

4. İşlev

Karşılaştırma örnekleri, Yeni Hitit tasvir repertuarında temsil edilen yazı araç gereçlerinin katlanabilir ve tekil balmumu tabletler, ince uçlu *stylus*lar ve kalem kutusundan oluştuğunu ortaya koymaktadır. Onlar içerisinde yazı tabletlerinin işlevleri hakkında nispeten geniş bir veri bütünü söz konusudur. Gerçekten de, yüzeyleri orpiment ve balmumu ile düzleştirilen bu türden yazıt taşıyıcılar, hafif ve taşınabilir olmaları yanında uzun metinleri bir arada barındırmaları ve birden çok kez kullanılabilme özellikleri nedeniyle kil ve maden türdeşlerinden daha kullanışlı görülürler.⁴⁵ Bu yönüyle, söz konusu tabletlerin iktisadi, idari, ticari, dini ve kişisel yazışmaları içeren geniş bir kullanım alanına sahip oldukları tespit edilebilmektedir.⁴⁶ Bununla birlikte, tabletlerin balmumu ile kaplanıyor olması ahşap tablet yazıcılığının diğer malzemeler üzerine yazan kâtiplerden farklı bir uzmanlık alanı olarak tanımlanmasına neden olmuştur.⁴⁷ Nitekim, Hitit metinleri üzerine gerçekleştirilen analizler, bu farklılığın, aynı zamanda, kullanılan yazı türüyle de ilgili olabileceği (Luvise) yolunda değerlendirilmiştir.⁴⁸ Pek çok kayıt içerisinde, ahşap tabletlerin 1. binyıldaki üretim ve kullanım yaygınlıklarına ışık tutan ayrıntılı tanımlamalar MÖ. 6. yüzyıl ortalarına tarihlenen Uruk/Eanna tapınak arşivinden gelen bir yazıt aracılığıyla

³⁹ Howard 1955.

⁴⁰ Klengel-Brandt 1971.

⁴¹ Banti 1960, 271; Richardson 1986, 216; Rowe 2009, 30.

⁴² Breasted 1916, 237 vdd. (Fig 8–9); Glenville 1932.

⁴³ Glenville 1932.

⁴⁴ Vernus 1984, 702 vd.

⁴⁵ Symmington 1991, 111.

⁴⁶ İlgili değerlendirmeler ve kaynakça için bk.: Hunger 1972–1975, 458 vd.

⁴⁷ Symmington 1991, 112 vd.; Waal 2011, 21–25.

⁴⁸ Değerlendirmeler ve kaynakça için bk.: Waal 2011.

sağlanmıştır.⁴⁹ Kullanımına dönük canlı betimlemeler ise Homeros (VI.165–170) ya da Herodotos’dan (VII.239) okunabilmektedir.⁵⁰

Arkeolojik buluntular, yazılı kaynaklarda zikredilen bu farklı kullanım alanlarını tasdik ederler. Bu yönüyle, Uluburun örneklerinin geminin kargosuna ilişkin bir envanter listesini içermiş olabileceği yolunda değerlendirmeler bulunur.⁵¹ Nimrud *polyptychon*’unun yüzeyinde korunan yazıt parçasından, onun II. Sargon’un Khorsabad’daki saray kütüphanesi için hazırlanmış bir *Enuma Anu Enlil* kopyası olduğu anlaşılmıştır.⁵² Klengel-Brandt, Assur *diptychon*’unun buluntu yerini dikkate alarak, tapınak rahibeleri tarafından ritüel uygulamalarına dönük alıştırmalar için kullanılmış olabileceğini not etmiştir.⁵³ Nicosia örnekleri de bu bağlamda, tapınak rahibeleri ile ilintili görülür ve ritüel kayıtlarına dönük bir içeriğe sahip olabilecekleri belirtilmiştir.⁵⁴ Diğer yandan, Etrüsk buluntusu ise bir çocuk mezarında açığa çıkarılmıştır ve mezar sahibinin okur-yazarlığını işaret eden bir statü nesnesi olarak değerlendirilir.⁵⁵

Arkeolojik veriler ve yazılı kaynaklar, Yeni Hitit tasvir repertuarı içerisinde betimlenen yazı-araç gereçlerinin işlevsel bağlarının belirlenmesine katkı sağlarlar. Nitekim, Sam’al orthostatı üzerinde Yeni Assur örneklerine koşut biçimde, söz konusu araç-gereçler bir kâtip tarafından taşınır ve yapılan işe vurgu yapılır. Burada kralın baş-kâtibi⁵⁶, koltuk altına yerleştirilen *diptychon* ile kralın dikte ettiği direktiflerin hızlıca kayıt altına geçirilmesini sağlamak amacıyla hizmete hazır bir şekilde beklemekte ya da işini tamamlamış huzurdan çekilmek üzeredir.

Gurgum örneklerinin, Sam’al’daki durumla benzer bir bağlam içerisine yerleştirilmesi ise güçtür. Burada ne kamusallaşmış koruyucu figürler ne de krali aidiyeti temsil eden kimseler temsil edilmiştir.⁵⁷ Başka bir deyişle, annesinin kucağında, tasvir alanına yayılmış oyuncaklarıyla birlikte temsil edilen Tarhunpiya’nın *stylus* ve *diptychon* nedeniyle “kâtip” olarak tanımlanması,⁵⁸ Ön Asya bölgelerinde uzunca bir zaman dilimi içerisinde yayılan meslek insanı yetiştirme süreçleriyle uyumlu değildir.⁵⁹ Aslında bu olgu yalnız Tarhunpiya değil diğer örnekler için de geçerli olmalıdır ve Kargamış/Yariri kabartmalarında aşık kemiği oyunu oynarken tasvir edilen çocuklar aracılığıyla onların henüz yetişkin erkekler olmadıklarını kabul etmek gerekir.⁶⁰ Gerçekten de, Gurgum kabartmalarında yazı araç gereçlerinin işaret değeri için yalnız figüratif düzenleme değil fakat tasvir taşıyıcıların türleri de belirleyici bir öneme sahiptir. Bu yönüyle, söz konusu mezar stellerinde yazı araç gereçleri ya ölü kültüne dönük ritüel uygulamalarıyla bütünleştirilebilecek semantik bir anlam yüklenmiş görünür ya da onu taşıyan kimsenin sadece okur-yazar olma vasfına dönük bir gönderme taşıyor olmalıdır. Eldeki veriler, bu yönüyle her iki olasılığı da destekler niteliktedir: Geç Tunç Çağ’a ait yazılı kaynaklar, Assur tabletleri ile Nicosia yontucukları, yazı tabletlerinin ritüel uygulamalarına dönük içerikleri taşıyabileceklerini; Marsiliana d’Albogna’da ele geçen fildişi tablet ise mezar sahibinin okur-yazar olma vasfına yönelik bir işaret olarak işlevselleştirmiş olabileceklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, birden çok dil bilme yeteneğini bir

⁴⁹ Nemet – Nejat 2000; diğer örnekler için bk. MacGinnis 2002.

⁵⁰ Trisch 1968; Bellamy 1989; Bryce 1999.

⁵¹ Symmington 1991, 123.

⁵² Wiseman 1955, 6 vd.

⁵³ Klengel-Brandt 1971, 171.

⁵⁴ Schmidt 1968, 103.

⁵⁵ Rowe 2009, 30; Banti 1960, 271.

⁵⁶ Kühn 2014, 55.

⁵⁷ Akurgal 1968, 121 vd.

⁵⁸ Krş. Bonatz 2000, 96; Radner 2009, 227.

⁵⁹ Pearce 1995, 2265–2278; Carr 2008; 17–46.

⁶⁰ Orthmann 1971, 510 (Taf. 35, Karkemis G/6); Darga 1994, 265 vdd. (Res. 275).

prestij unsuru olarak takdim eden Yeni Hitit yazıtları, belli sınırlar dahilinde⁶¹ de olsa kendi dilini okuma ya da okuyup-yazabilme vasfını olağanlaştırıyor olmaları nedeniyle önemli görünürler.

5. Değerlendirme

Genel bir değerlendirme için, eldeki tasvir repertuarında karşılaşılan yazı-araç gereçlerinin form ve işlev olarak arkeolojik buluntular ve yazılı kaynaklarla uyumlu bir görünüm sundukları not edilebilir. Bu bağlamda, yontu sanatçıların kullanımında olan balmumu tabletler, ince uçlu *stylus*lar ve kalem kutusundan oluşan yazı gereçlerini ölçülü bir titizlikle kabartma kuşaklarına aktarmış oldukları söylenebilir. Bu yönüyle, Yeni Hitit yazı takımı, *teknomik* olarak 1. binyıl içerisinde kamusal alanlarda karşılaşılan taş yazıt taşıyıcılar yanında, ahşap ya da fildişinden üretilmiş türdeşlerinin de gündelik yaşamda belli bir yaygınlıkla kullanım gördüklerini tasdik eder. Diğer yandan, yazı araç gereçleri teknik birer unsur olmanın çok ötesinde kaynaklarını toplumsal yaşamdan alan *sosyo-teknik* birer materyal olma vasfına sahiptirler. Nitekim, Sam'al örneği statü ve sınıfsal bir bağlam sunar ve kâtiplik mesleğini tanıtır. Gurgum'da ise, kamusal kimlik taşıdıkları yolunda hiçbir belirti taşımayan özel şahısların, *diptychon* ve *stylus*'dan oluşan yazı araç-gereçlerini mezar kabartmalarına taşımış olmaları farklı bir içerik sunar. Biz her ne kadar Tarhunpiya ve diğer genç oğlanlar tarafından taşınan katlı tabletlerde nelerin yazılı olduğunu öğrenemeyeceksek de; onların meslek sahibi birer "kâtip" olamayacakları, buna karşın, okuma ya da okuma-yazma bilgisine sahip kimseler oldukları açıktır. Aslında bu olgu, Tarhunpiya ve arkadaşlarının okuma-yazmayı nerede, hangi sistemde ve ne amaçla öğrenmiş oldukları ya da bu mezar taşlarının sahibi olan kimseleri toplumsal yaşamda görünür kılan dinamiklerin neler olduğu gibi bir dizi soruyu beraberinde taşır. Araştırmayı yazı-araç gereçlerinin *ideo-teknik* bağlamına sevk eden bu sorular, netice itibarıyla, 1. Bin yılın sosyo-kültürel ortamı ile koşulludurlar ve bu ortamın kraliyet merkezlerinde karşılık bulan çok-dilli ve çok-kültürlü yapısının, saray mensupları dışında da kendisine anlamlı bir ifade alanı yaratmış olması olasılık dışı değildir.

Kısaltmalar ve Kaynakça

Akurgal 1962	E. Akurgal, <i>The Art of the Hittites</i> , Yhames and Hudson, Londra 1962.
Akurgal 1968	E. Akurgal, <i>The Birth of the Greek Art. The Mediterranean and the Near East</i> , Londra 1968.
Aro 2003	S. Aro, <i>Art and Arhitecture</i> , şurada: C. Melchert (ed.), <i>The Luwians</i> , Leiden – Boston 2003, 281–337.
Bellamy 1989	R. Bellamy, <i>Bellorophon's Tablet</i> , <i>Classical Journal</i> 84/4, 1989, 289–307.
Banti 1960	L. Banti, <i>Die Welt der Etrusker</i> , Darmstadt 1960.
Bass et all. 1989	G. Bass – C. Pulak – D. Collon – J. Weinstein, <i>The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign</i> , <i>AJA</i> 93/1, 1989, 1–29.
Boehmer 1972	M. R. Boehmer, <i>Die Kleinfunde von Bogazköy aus den Grabungskampagnen 1931–1939 und 1952–1969</i> , Berlin 1972.
Bonatz 2000	D. Bonatz, <i>Das syro-hethitische Grabdenkmal. Untersuchungen zur Entstehung einer neuen Bildgattung in der Eisenzeit im nordsyrisch-südost-anatolischen Raum</i> , Mainz 2000.
Bonatz 2014	D. Bonantz, <i>Art</i> , şurada: H. Niehr (ed.), <i>The Arameans in Ancient Syria</i> , Leiden 2013, 205–242.
Breasted 1916	J. H. Breasted, <i>The Physical process of Writing in the Early Orient and Their Relation to the Origin of the Alphabet</i> , <i>AJSL</i> 32/4, 1916, 230–249.
Brown 2008	B. A. Brown, <i>Monumentalizing Identities: North Syrian Urbanism, 1200–800 BCE</i> (Basılmamış Doktora Tezi, California Üniversitesi 2008).
Bryce 1999	T. R. Bryce, <i>Anatolian Scribes in Mycenaen Greece</i> , <i>Zeitschrift für Alte</i>

⁶¹ Eski Ön Asya'da okuma ya da okuma-yazma yaygınlığına ilişkin değerlendirme ve kaynakça için bk. Charpin 2010, 7–24.

- Geschichte 48/3, 1999, 257-264.
- Bryce 2012 T. R. Bryce, *The World of the Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History*, Oxford – New York 2012.
- Carr 2008 D. M. Carr, *Writing on the Tablet of the Heart: Origins of Scripture and Literature*, Oxford 2008.
- Charpin 2010 D. Charpin, *Writing, Law and Kingship in Old Babylonian Mesopotamia*, Londra 2010.
- Darga 1994 M. Darga, *Hitit Sanatı*, İstanbul 1994.
- Davidson 1952 G. R. Davidson, *Corinth XII, The Minor Objects*, Princeton 1952.
- Furtwängler – Reichhold 1932 A. Furtwängler – K. Reichhold, *Griechische Vasenmalerei, Serie III*, München 1932.
- Genge 1979 H. Genge, *Nordsyrisch-südanatolische Reliefs: eine archäologisch-historische Untersuchung: Datierung und Bestimmung*, Munksgaard 1979.
- Gilibert 2011 A. Gilibert, *Syro-Hittite Monumental Art and the Archaeology of Performance. The Stone Reliefs at Carchemish and Zincirli in the Earlier First Millennium BCE*, Berlin 2011.
- Glennville 1932 S. R. K. Glennville, *Scribes' Palette in th British Museum. Part 1, The Journal of Egyptian Archaeology* 18.1/2, 1932, 53–61.
- Hawkins 1982 J. D. Hawkins, *The Neo Hitittes in Syria and Antolia*, J. Boardman (ed.), *Cambridge Ancient History, Vol. III/1*, Cambridge 1982, 65–92.
- Hawkins 2000 J. D. Hawkins, *Corpus og Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol. 1: Inscriptions of the Iron Age*, Berlin – New York 2000.
- Hawkins 2008 J. D. Hawkins, *The Disappearance of Writing Systems: Hieroglyphic Luwian*, şurada: J. Baines – J. Bennet – S. Houston (ed.), *The Disappearance of Writing Systems: Perspectives on Literacy and Communication*, Londran 2008.
- Howard 1955 M. Howard, *Technical Description of the Ivory Writing-Boards from Nimrud, Iraq* 17.1, 1955, 14–20.
- Hunger 1972–1975 H. Hunger, *Holztafel, RIA IV, 1972–1975*, 458.
- Karageorgis 1999 J. Karageorgis, *Female costume in ancient Cyprus (5000 B.C.–3rd century A.D.)*, şurada: H. L. Louki (ed.), *Female Costume in Cyprus from Antiquity to the Present Day*, Nicosia 1999, 5–12.
- Klengel-Brandt 1975 E. Klengel-Brandt, *Eine Schreibtafel aus Assur, Altorientalische Forschungen* 3, 1975, 169–171.
- Kühn 2014 D. Kühn, *Society, Institutions, Economy and Law*, şurada: H. Niehr (ed.), *The Arameans in Ancient Syria*, Leiden–Boston 2014, 37–70.
- Lafranchi 2007 G. Lafranchi, *The Luwian-Phoenician Bilingual of Çineköy and the Annexation of Cilicia to the Assyrian Empire*, şurada: A. Luther – R. Rollinger – J. Wiesehöfer (ed.), *Getrennte Wege? Kommunikation, Raum und Wahrnehmung in der Alten Orient (Oikumene. Studien zur antiken Weltgeschichte, Band 2)*, Frankfurt am Main, 2007, 179–216.
- Liverani 2013 M. Liverani, *The Ancient Near East: History, Society and Economy*. Londra – New York 2013.
- MacGinnis 2002 J. MacGinnis, “*The Use of Writing Boards in the Neo-Babylonian Temple Administration at Sippar*”, *Iraq* 64, 2002, 217–236.
- Madhloom 1971 T. A. Madhloom, *Chronology of Neo-Assyrian*, Londra 1971.
- Mallowan 1954 M. A. E. Mallowan, *The Excavations at Nimrud (Kalḫu)*, 1953, *Iraq* 16.1, 1954, 59–114.
- Marantidou 2009 P. Marantidou, *The Standing Draped Female Figure in the Archaic Art of Cyprus and the Eastern Aegean: A Comparative Study*, şurada: V. Karegeorgis (ed.), *Cyprus and the East Aegean. Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC.*, Nicosia 2009.

- Nemet – Nejat 2000 K. Nemet-Nejat, “An Administrative Text About Writing Boards (557 B.C.E.), *Baghdader Mitteilungen* 31, 2000, 249–258.
- Orthmann 1971 W. Orthmann, *Untersuchungen zur Späthethitische Bildkunst*, Saarbrücken 1971.
- Payne 2006 A. Payne, *Multilingual Inscriptions and Their Audiences: Cilicia and Lycia*, şurada: S.L. Sanders (Ed.), *Margins of Writing. Origins of Culture (OIS 2)*, Chicago, 2006, 121–136.
- Payne 2010 A. Payne, *Writing in Hieroglyphic Luwian*, şurada: I. Singer (ed.), *ipamati kistamati pari tumatimis: Luwian and Hittite Studies Presented to J. D. Hawkins on the Occasion of His 70th Birthday*, Tel Aviv 2010, 182–187.
- Payton 1991 R. Payton, *The Uluburun Writing-Board Set*, AS 41, 1991, 99–106.
- Pearce 1995 L.E. Pearce, *The Scribes and Scholars of Ancient Mesopotamia*, şurada: J. M. Sasson (ed.), *Civilizations of Ancient Near East*, Vol. IV, New York 1995, 2265–2278.
- Pulak 1994 C. Pulak, *1994 Excavation at Uluburun: Final Campaign*, *INA Quarterly* 21/4, 7–16.
- Radner 2009 K. Radner, *The Assyrian King and his Scholar: The Syro-Anatolian and Egyptian Schools*, şurada: M. Luukko – S. Svärd – R. Mattila (ed.), *Of God(s), Trees, Kings, and Scholars: Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola. Studia Orientalia 106 (Helsinki 2009)* 221–238.
- Richardson 1986 E. Richardson, *An Archaeological Introduction to Etruscan Language*, şurada: L. Banti (ed.), *Etruscan Life and Afterlife: A Handbook of Etruscan Studies*, Detroit 1986, 215–231.
- Rowe 2009 G. Rowe, *Epigraphical Cultures of the Classical Mediterranean: Greek, Latin, and Beyond*, şurada: A. Erskine (ed.), *A Companion to the Ancient History*, Chichester 2009.
- Schmidt 1968 G. Schmidt, *Kyprische Bildwerke aus der Heraion von Samos (Samos, VII)*, Bonn 1968.
- Seidl 1989 U. Seidl, *Die babylonischen Kudurru-Reliefs: Symbole mesopotamischer Gottheiten (Orbis Biblicus et Orientalis 87)*, Göttingen 1989.
- Seidl 2007 U. Seidl, *Ashurbanipal's Griffel*, *Zeitschrift für Assyriologie* 97, 119–124.
- Shear 1998 I. M. Shear, *Bellerophon Talets from the Mycenaean World? A Tale of Seven Bronze Hinges*, *Journal of Hellenic Studies* 118, 187–189.
- Symington 1991 D. Symington, *Late Bronze Age Writing-Boards and Their Uses: Textual Evidence from Anatolia and Syria*, AS 41, 1991, 111–123.
- Tekoğlu – Lemaire 2000 R. Tekoglu – A. Lemaire, *La bilingue royale louvito-phénicienne de Çineköy*, *CRAI* 144.3, 2000, 961–1007.
- Tiryaki 2010 S. G. Tiryaki, *Erken Demir Çağ Gurgum/Marqas (Kahramanmaraş) malı Mezar Taşları (Basılmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi 2010)*.
- Trisch 1968 F. J. Trisch, *Tiryathia Semata*, *Kadmos* 7/2, 1968, 124–137.
- Ussishkin 1972 D. Ussishkin, *The Neo-Hittite Base From Cyprus*, *Archaeology* 25, 1972, 304–305.
- von Luschan 1911 F. von Luschan, *Ausgrabungen in Sendschirli IV (Mittheilungen aus den orientalischen Sammlungen)*, Berlin 1911.
- Vernus 1984 P. Vernus, *Schreibmaterial*, *Reallexikon der Ägyptologie* V, Wiesbaden 1984, 700–709.
- Waal 2011 H. Waal, *They Wrote on Wood. The Case For a Hieroglyphic Scribal Tradition on Wooden Writing Boards in Hittite Anatolia*, AS 61, 2011, 21–34.
- Wiseman 1955 D. J. Wiseman, *Assyrian Writing-Boards*, *Iraq* 17.1, 1955, 3–13.

Res.1: Barrakip Orthostatı üzerinde Diptychon ve kalem kutusu taşıyan kâtip (Akurgal 1962, Pl. 131)

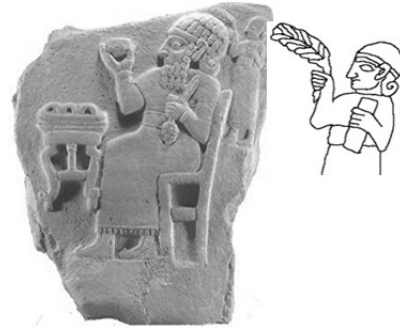
Res.2: Tarhunpiya Steli'nde Diptychon ve ince uçlu Stylus (Hawkins 2000, Pl. 125)

Res.3: Maraş C/5'de Yazı tableti ve ince uçlu Stylus

Res.4: Maraş C/7 'de Yazı tableti ve ince uçlu Stylus

Res.5: Maraş B/17 'de Yazı tableti

Res.6 Mushbushshu üzerinde Tanrı Nabu'nun atrebutları Triptychon ve yivli Stylus (Seidl 2007, Abb. 3b)

Res.7: Diptychon ve yivli Stylus kullanan Yeni Assur kâtibi (Seidl 2007'den)

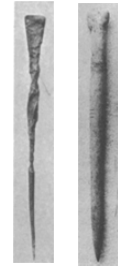
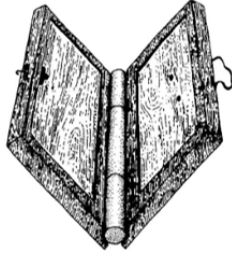
Res.9: Kylix üzerinde Diptychon ve ince uçlu stylus kullanan öğrenci (Furtwängler – Reichhold 1932, Pl. 136.1)

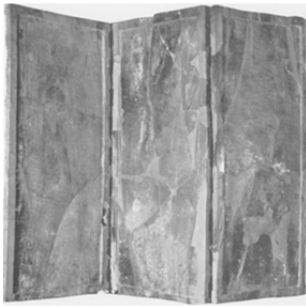
Res.8: Kıbrıs/Nikosia'dan Diptychon taşıyan rabibe (?) (Schmidt 1968, Taf. 59)

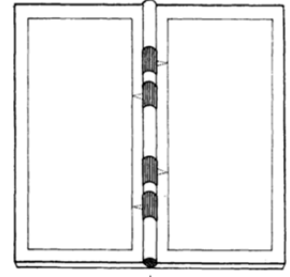
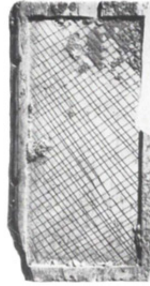
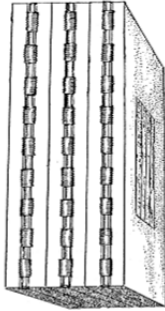
Res.10: Uluburun Diptychon'u (Payton 1991, Pl. XVIIa; Fig. 4)

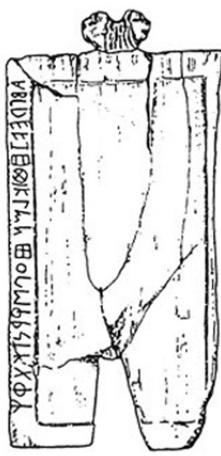
Res.11: Boğazköy ince uçlu kemik Stylusları (Boehmer 1972, Taf. XLI, 1209, 1218; Res.12: Korinth ince uçlu Styluslar (Davidson 1952, Pl. 83 (1352, 1366)

Res.13: Nimrud Polyptychon'u (Wiseman 1955, Pl. II; Howard 1955, Fig. 9)

Res.14: Assur Diptychon'u (Klengel-Brandt 1975, Abb.1-3)

Res.15: Etrüsk tazı tableti (Richardson 1986, Fig. VII.1)

Res.16: Antik Mısır'dan ahşap kalem kutuları (Breasted 1916, Fig. 8; Glanville 1936, Pl. VI,2)